

Bijlage V

Verlag gesprekken met gemeenten

Verlag gesprekken met gemeenten

Eerste experiment met
het stembiljet model 2

Datum: 16 juli 2024

Inhoud

	Over dit verslag	4
1	Eerste reacties	5
2	Werkdruk	6
3	Vorbereiding op de verkiezing	8
4	Drukwerk	9
5	Logistiek	10
6	Training van stembureauleden	12
7	Tellen	13
8	Communicatie met kiezers over het nieuwe stembiljet	14
9	Verbetervoorstellen en adviezen	15
10	Slotconclusie	16

Over dit verslag

Gedurende de voorbereiding op en na afloop van het experiment is informatie verzameld om te bepalen wat de impact zou kunnen zijn van de implementatie van het nieuwe stembiljet op de gemeentelijke organisatie.

Tijdens een startbijeenkomst met de experimenteergemeenten en de meekijkgemeenten, werden ervaringen met het huidige stemproces besproken. Daar werden ook mogelijke knelpunten en oplossingen geïnterviewd. Op basis van deze inventarisatie werd een lijst met te evalueren punten vastgesteld. In aanloop naar de verkiezing werd deze lijst uitgebreid en aangepast. Op basis van deze lijst werd een leidraad opgesteld voor de evaluatiegesprekken met de projectleiders verkiezingen.

Deze (individuele) gesprekken werden door het ministerie van BZK gevoerd in de twee weken na de verkiezingen. Eerst met de experimenteergemeenten – deze gesprekken duurden ongeveer anderhalf uur. Daarna met de meekijkgemeenten – deze gesprekken duurden zo'n 45 minuten. Belangrijkste vraag aan de meekijkgemeenten was: wat zou de impact op jullie gemeente zijn als er een volgende keer bij jullie met het nieuwe stembiljet zou worden gestemd? Dit verslag bevat een weergave van deze gesprekken.

Overzicht van de gemeenten waarmee is gesproken

Experimenteergemeenten	Meekijkgemeenten
Alphen a/d Rijn	Den Haag
Boekel	Meerijstad
Borne	Enschede
Midden-Delfland	Westland
Tynaarlo	Groningen

1 Eerste reacties

Alle ambtenaren van de experimenteergemeenten geven na afloop van de verkiezing aan positief terug te kijken op de verkiezing met het nieuwe stembiljet. De verkiezingsdag zelf is door iedereen als iets bijzonders ervaren. Stembureauleden waren trots, kiezers enthousiast en telteams blij. Ondanks de extra werkdruk die het experiment deze keer met zich meebracht, zeggen alle gemeenteambtenaren een volgende keer graag weer mee te doen. Wat niet betekent dat er geen ruimte voor verbetering is.

Citaten:

- “Heel erg positief. De reacties die we van stembureauleden en kiezers krijgen zijn ook heel positief. Net als die van collega’s die telleider zijn geweest. Ons beeld is: niemand wil terug naar de oude situatie.”
- “Hele positieve ervaring. We hebben goede reacties gekregen van stembureauleden en kiezers. Wij vonden het tot nu toe geslaagd!”
- “Het was een hectische dag, ook door twee foute OVK’s. Verder veel positieve geluiden ontvangen van stembureauleden en kiezers.”
- “Het is goed verlopen. Het tellen ging heel snel. We waren sinds lange tijd voor 12 uur ‘s nachts het gemeentehuis uit.”
- “Wij als verkiezingsteam willen niet meer terug!”

Reflectie van de meekijkgemeenten

De eerste indruk van de medewerkers van de meekijkgemeenten over het experiment is positief. Het algemene beeld over de experimenteergemeente met wie ze meekeken was: die hadden bij vlagen een heftige tijd vooraf, maar er was veel tevredenheid op de dag zelf. De meesten van de medewerkers hebben zelf met een nieuw stembiljet gestemd. Daar waren ze enthousiast over.

- “Dat stemmen is mij heel goed bevallen”
- “Dat iedereen heel hartelijk werd ontvangen vond ik mooi”
- “Er was veel plezier op de verkiezingsdag, dat heb ik wel gezien”

2 Werkdruk

Desgevraagd geven alle experimenteergemeenten aan dat het organiseren van deze verkiezing meer tijd heeft gekost dan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Waar het extra werk in zat verschilde per gemeente. Het meerwerk zat onder andere in:

- het organiseren van en aanwezig zijn bij de oefenmomenten
- het regelen van locaties voor de fysieke trainingen (vooral bij de grootste gemeente)
- het aanwezig zijn bij de fysieke trainingen aan stembureauleden
- het regelen van de juiste inrichting van de stemlokalen (tv-schermen, oefentafels)
- het extra controleren van het drukwerk
- het werven van extra vrijwilligers
- de communicatie met de kiezers

Alle gemeenten hadden er overigens wel rekening mee gehouden dat het nu extra werk was. *“Het was de eerste keer en een experiment, dus logisch dat het meer werk was denk ik.”* Voor één gemeente was het meer werk dan verwacht. *“Het gaf best wat belasting. Er waren veel overleggen. Ik vond het jammer dat het niet helemaal uitgekristalliseerd was voor het bij ons kwam.”*

Vier van de vijf gemeenten verwachten bij een volgende verkiezing met het nieuwe stembiljet dat de werkdruk gelijk is aan het organiseren van een verkiezing met het huidige stembiljet. Eén gemeente denkt dat het een volgende keer nog steeds meer werk is dan bij het huidige stembiljet. De verwachting is dat er dan minder ondersteuning vanuit het ministerie is bij bijvoorbeeld het geven van trainingen. Voor de langere termijn zou de werkdruk wel weer afnemen.

- “Als we nog eens zouden doen wat we nu hebben gedaan, dan wordt het minder werk. We zullen wel vaker benaderd worden door andere gemeenten, van hoe deden jullie dat?”
- “Een volgende keer is het denk ik minder werk dan deze verkiezing. Maar niet minder ten opzichte van vorige verkiezingen”.
- “Een volgende keer zal [de werkdruk] hetzelfde zijn als bij normale verkiezingen maar voor tellers en stembureauleden verwacht ik een lagere werkdruk dan bij normale verkiezingen.”
- “Dat gaat zeker minder worden.”
- “Als dit doorgezet wordt, denk ik dat we er een stuk minder tijd in hoeven steken.”

Een paar gemeenten denken ook dat het veel tijd scheelt als het nieuwe stembiljet landelijk zou worden ingevoerd. Met name op communicatiegebied heeft dat veel voordelen. *“Als je het landelijk gaat uitzetten scheelt dat heel veel communicatiewerk.”* Een gemeente verwacht dat ook in de toekomst communicatie een uitdaging blijft. Dat geldt vooral voor kleinere gemeenten, die maar beperkte communicatiecapaciteit tot hun beschikking hebben.

Reflectie van de meekijkgemeenten

De meekijkgemeenten verwachten bij een eerste keer stemmen met een nieuw stembiljet ook extra werk. Ze denken onder andere, omdat alles nieuw is, meer tijd kwijt te zijn aan: het controleren van drukwerk, het regelen van extra stembureauleden, het opleiden van stembureauleden en communicatie met kiezers.

3 Voorbereiding op de verkiezing

Over het algemeen vindt men dat de voorbereiding op de verkiezing goed is verlopen. Wel geven de gemeenten aan dat het af en toe wat rommelig verliep. *“Zaken waren soms nog niet helemaal duidelijk, ook niet bij BZK. Daardoor werd het soms wat laat gecommuniceerd naar stembureauleden.”* Er is veel waardering voor het feit dat medewerkers van het ministerie altijd bereikbaar waren, en dat er een coördinator was om te helpen bij de trainingen. *“De samenwerking was prima. Als ik vraag stelde werd dat gelijk uitgezet.”*

Iets meer structuur en houvast tijdens de voorbereiding zou fijn zijn. *“Een draaiboek voor gemeenten zou gewaardeerd worden. Dat mag op hoofdlijnen hoor, hoeft niet een heel uitgebreid stappenplan. Maar wel de algemene lijnen. Zeker op het gebied van communicatie moet dat er komen.”*

4 Drukwerk

Alle gemeenten vinden dat ze voldoende informatie hadden over de benodigde middelen om het gesprek te voeren met hun leverancier. De richtlijnen voor het stembiljet, de overzichten van kandidaten en bevestigingsmaterialen waren duidelijk. Wel hadden de gemeenten de informatie graag wat eerder ontvangen. *“Ik vond dat de info wat laat kwam. Normaal moeten we dat eerder aanleveren bij drukker waardoor alles wat laat was ten opzichte van deadlines die wij hadden. De drukker deelde het beeld dat zij het ook allemaal wat laat vonden.”*

Drie gemeenten geven aan dat de controles op het drukwerk lastiger en tijdrovender waren dan bij een ‘gewone’ verkiezing. Ook waren er meer proefdrukken nodig dan ze gewend zijn. Men denkt dat dat komt omdat het nieuw is. Twee gemeenten hadden geen problemen: zij laten de controle van een EP-verkiezing over aan de leverancier.

Twee gemeenten geven aan dat zij veel aan de specificaties hebben gehad, en dat ze deze hebben gebruikt bij het controleren van het drukwerk. *“Het vouwen van stembiljet was ook niet helemaal duidelijk bij drukker. Die dacht dat het 1x gevouwen moest worden. Wij erop gewezen dat dat 2x moest.”*

Overigens zijn alle gemeenten (na overleg met het ministerie) afgeweken van het voorstel voor het bevestigen van het Overzicht van kandidaten in het stemhokje. Een leverancier had als alternatief een magneetstrip bedacht. Een uitvinding die de bevestiging nog eenvoudiger maakte.

Een paar gemeenten melden over het drukwerk ook nog dat er verwarring was bij sommige kiezers over het Overzicht van kandidaten dat ze in de brievenbus hadden ontvangen. Al verschilde het soort verwarring. Van verwarring vooraf: *“Bij ons krijgen ze de stempas en kandidatenlijst normaal gesproken in 1 zending. Nu kregen we telefoontjes dat ze alleen stempas hadden gekregen en niet de overige informatie.”* tot verwarring op de verkiezingsdag zelf. *“Meerdere keren stonden mensen met verkeerde envelop in het stemlokaal. Dat was ook heel vervelend.”*

Reflectie van de meekijkgemeenten

De meekijkgemeenten geven desgevraagd aan dat zij op het gebied van drukwerk een uitdaging zien. Met name bij een gemeenteraadsverkiezing luistert het nauw dat alle namen van de kandidaten juist zijn gespeld. Ook het (tijdig) laten aanleveren van logo's vraagt wat van de gemeenten. Een draaiboek met strakke tijdlijnen zou helpen.

5 Logistiek

Alle projectleiders van de experimenteergemeenten geven aan dat de distributie van het nieuwe stembiljet en de Overzichten van kandidaten goed is verlopen. Dat gold zowel voor het brengen van de middelen naar de stembureaus toe, als voor het laten ophalen of terugbrengen van de ingevulde stembiljetten.

De gemeenten zijn ook zeer te spreken over de positieve impact van het nieuwe kleinere stembiljet op de logistiek. Genoemd worden onder andere: er is (veel) minder opslagruimte nodig, het transport van de ingevulde stembiljetten kan in (veel) kleinere transportboxen (in plaats van in de grote stembussen) en daardoor kan het transport (deels) ook in gewone personenauto's plaatsvinden en zijn busjes niet meer nodig.

- “Stembiljet zelf zorgt voor minder werkdruk en minder rugklachten. Het is makkelijker te tillen, minder zwaar. Voor ons is het met vervoer ook veel makkelijker, je hebt alleen transportboxen nodig. Bij TK verkiezingen past het nooit in transportbox en moet je bedenken hoe je dat dan in de stembussen doet. Als je altijd de transportbox kunt gebruiken dan is het duidelijker en makkelijker voor iedereen die betrokken is. Ook bij opslag heb je minder ruimte nodig. Het gaat om praktische zaken.”
- “We kregen maar 5 pallets binnen ipv 10 of 11. Dat was even paniek, want het leek veel te weinig. Toen ze op de route stonden zag het er wel heel weinig uit. Maar dat is dus het grote voordeel van het kleinere stembiljet. Dat ook de logistiek en de dozen behapbaar zijn. Dat is goed.”
- “Het paste allemaal in blauwe transportboxen die wij hebben. Normaal moest alles opgerold en in stembus. Nu kon het terug in transportbox. Wij deden het in het bruine papier. Had achteraf ook in enveloppen gekund, dat was makkelijker geweest. Is iets waar we over na kunnen denken voor volgende keer.”

Drie gemeenten hebben de distributie van de lege stembiljetten en ophalen of laten terugbrengen van de ingevulde stembiljetten niet veranderd. *“Ging niet anders dan normaal. We hebben bewust gekozen om niet teveel procedures te veranderen.”* Voor een volgende keer zouden ze de distributie mogelijk wel veranderen. *“Nu ging het in stembussen terug. Maar in transportboxen kunnen stembureauleden het zelf brengen. Dus misschien gaan we de volgende keer kijken of we het toch in transportboxen doen.”*

Eén gemeente merkt op dat het feit dat de telteams sneller klaar zijn met tellen – zie verderop – voor een nieuwe logistieke uitdaging zorgt: iedereen is nu min of meer tegelijk klaar en dus moeten min of meer tegelijk de stembiljetten worden opgehaald.

Reflectie van de meekijkgemeenten

De meekijkgemeenten – die over het algemeen wat groter zijn – verwachten dat werken met het nieuwe stembiljet voor hen qua logistiek (heel) positief uitpakt. Nu zijn er soms 2 of 3 stembussen per locatie nodig, als dat er nog maar 1 is, bespaart dat bij gemeenten met veel locaties al aanzienlijk op transport (brengen en halen van al die stembussen) en opslag. Stel je hebt 130 locaties, dan hoef je zomaar bijna 400 stembussen minder rond te rijden. Een ander voordeel dat wordt genoemd door een meekijkgemeente is dat ze op dit moment moeite hebben om op elke locatie aan het begin van de dag voldoende stembiljetten te krijgen. Die worden dus in de loop van de dag nageleverd. Met een kleiner stembiljet is de verwachting dat elke locatie wel gelijk vanaf het begin kan worden voorzien van de juiste hoeveelheid.

6 Training van stembureauleden

De meningen van de projectleiders over de fysieke training van stembureauleden zijn verdeeld: drie gemeenten vinden dat een fysieke training de eerste keer dat er met een nieuw stembiljet wordt gestemd belangrijk is, één gemeente vindt dat de training ook prima online had gekund en één gemeente heeft daar geen uitgesproken mening over.

Ook de waardering van de gemeenten voor de training verschilt: drie gemeenten vinden dat de training geholpen heeft de stembureauleden enthousiast te maken. Zij zien het als groot pluspunt dat stembureauleden het stembiljet en de andere middelen tijdens de fysieke training in het echt konden zien en voelen. Ook zien zij het als een voordeel dat stembureauleden tijdens de fysieke training al hun vragen konden stellen. En geven zij aan dat oudere stembureauleden de fysieke training zeer op prijs stelden. Twee gemeenten zijn wat kritischer. Zij vonden de trainingen wat lang duren.

- “De meerwaarde zit in het voelen en zien van materialen. Dat kan bij e-learning niet.”
- “Het merendeel van onze stembureauleden is wat ouder, en waardeert het om iemand fysiek te kunnen zien en spreken.”
- “Stembureauleden konden zich alles beter voorstellen dankzij de training.”
- “Wij doen altijd al fysieke training. Nu kwam deze training daar nog achteraan. Daardoor duurde het erg lang.”
- “Mensen vroegen zich af waar die 1,5 uur voor nodig was, maar achteraf was iedereen enthousiast.”
- “Stembureauleden leerden hoe ze het aan kiezers kunnen uitleggen en leerden over de achtergrond van het experiment.”

Voor een volgende keer hebben de gemeenten nog wel een aantal verbetertips:

- stem de verschillende trainingen (basis, tel, nieuw stembiljet) beter op elkaar af
- train alleen de voorzitters en vicevoorzitters fysiek
- organiseer een train-de-trainer-sessie zodat gemeenten het helemaal zelf kunnen doen
- geef in de training over het nieuwe stembiljet (vooral) aandacht aan de nieuwe gespreksvaardigheden die van het 4e stembureaulid worden gevraagd

Reflectie van de meekijkgemeenten

De meeste meekijkgemeenten denken dat bij een eerste deelname aan een experiment een vorm van fysieke training wenselijk is. Grotere gemeenten – met meer dan 1000 stembureauleden – geven daarbij aan dat iedereen zo’n training geven bijna onmogelijk is. Ook hier wordt gedacht aan een fysieke training voor voorzitters en vicevoorzitters, webinars, een quiz of spel en een aantal (vrijwillig te bezoeken) inloopsessies waar stembureauleden het stembiljet en de andere middelen zelf kunnen zien & voelen.

7 Tellen

Alle gemeenten vinden dat het tellen met het nieuwe stembiljet veel makkelijker en sneller ging dan met het huidige stembiljet. Vier van de vijf gemeenten telden met centrale stemopneming, en volgens hen ging het tellen zowel op donderdag als op vrijdag sneller dankzij het nieuwe stembiljet. Eén gemeente geeft aan dat het inpakken van de stembiljetten in papieren pakketten uiteindelijk langer duurde dan het tellen zelf.

Volgens de gemeenten zijn er meerdere redenen voor de tijdswinst:

- het kleinere stembiljet is veel sneller uit te vouwen
- het stembiljet is in een oogopslag te beoordelen
- het feit dat er veel minder ruimte nodig is maakt het tellen makkelijker
- het kleinere stembiljet is makkelijker door te geven
- dankzij het afgesneden hoekje en het kleinere formaat zijn de stembiljetten makkelijker te stapelen

Drie gemeenten geven aan dat er minder fouten werden gemaakt bij het tellen. In één gemeente waren er bij de centrale telling op vrijdag opvallend minder lijstverschuivingen dan normaal. “Dat heeft te maken met overzicht op het nieuwe stembiljet, waardoor de gekleurde bolletjes beter zijn te zien. Maar ook met dat het sneller gaat en mensen minder moe zijn aan einde.”

Het enthousiasme van de projectleiders over het tellen van de nieuwe stembiljetten werd volgens de gemeenten gedeeld door de tellers in de gemeenten. “De stapels stembiljetten per partij liggen dicht bij elkaar. Daardoor is het sneller en fysiek minder zwaar voor tellers.” “Stembureauleden zeiden [over het tellen]: ‘Als het zo moet dan doen we het graag.’”

Reflectie van de meekijkgemeenten

De meekijkgemeenten denken (en hopen) dat het tellen met het nieuwe stembiljet – net als in de experimenteergemeenten – ook bij hen sneller en makkelijker gaat. Niemand verwacht problemen rond de telinstructie, die dan moet worden aangepast.

8 Communicatie met kiezers over het nieuwe stembiljet

Voor het vooraf informeren van de kiezers over het nieuwe stembiljet hebben alle gemeenten gebruikgemaakt van middelen die via de toolkit van het ministerie ter beschikking zijn gesteld. Daarnaast hebben gemeenten nog eigen communicatiemiddelen en -activiteiten ontwikkeld. Zoals het uitdelen van folders op de markt of het plaatsen van aankondigingen op digiborden. Eén gemeente heeft ook social advertising ingezet.

Geen van de gemeenten heeft precieze cijfers over het bereik. Maar allemaal hebben ze de indruk dat de meeste kiezers voorafgaand aan de verkiezingsdag iets hebben gelezen of gehoord over stemmen met het nieuwe stembiljet. “De meeste mensen die bij de ingang van het stembureau werden aangesproken, zeiden al bekend te zijn met de inhoud van het nieuwe stembiljet.”

Wie toch nog vragen had, kon op het stembureau uitleg krijgen van het vierde stembureau-lid, die de rol had van uitlegger. Gemeenten zagen hier de meerwaarde van in: “Fijn dat de optie er was voor mensen die het lastiger vonden.” Wat betreft het papieren oefenmateriaal zijn de experimenteergemeenten het eens: daarvan is op de verkiezingsdag zelf nauwelijks tot geen gebruik gemaakt, en ook de oefenmomenten vooraf zijn maar mondjesmaat bezocht. De gemeenten vinden het belangrijk dat kiezers vooraf kunnen oefenen, maar wellicht zouden de oefenmomenten een volgende keer kunnen aansluiten bij bestaande activiteiten, zodat ze drukker bezocht worden.

Reflectie van de meekijkgemeenten

Het bereiken van alle kiezers zien de meekijkgemeenten – net als de experimenteergemeenten – als een uitdaging: ze verwachten dat daarvoor wel extra capaciteit nodig is. Daarnaast lijkt het ze bij een gedeeltelijke opschaling (dus niet landelijk) een uitdaging om de communicatie binnen de gemeentegrenzen te houden. Een interessante observatie van één van de meekijkgemeenten – waar nog met het huidige stembiljet is gestemd – was dat er een nieuw soort ongeldige stemmen was uitgebracht. Namelijk: 2 vakjes van een lijst ingekleurd. Eén aan de bovenkant, en één aan de onderkant. De aanname van deze gemeente was dat de kiezers die zo hebben gestemd een nieuwsitem bij de lokale omroep hebben gezien over het nieuwe stembiljet.

Verder geven meekijkgemeenten aan dat ze actief de moeilijker te bereiken doelgroepen zouden benaderen. Bijvoorbeeld door te kijken naar communicatiemiddelen in andere talen. Door de doelgroepen fysiek te bezoeken, bijvoorbeeld in verzorgingstehuizen. En door doelgroepen te benaderen via bestaande netwerken, zoals: de oogvereniging, de gemeentelijke toegankelijkheidscommissie en netwerken vanuit de VNG voor bijvoorbeeld slechthorenden.

9 Verbetervoorstellen en adviezen

De belangrijkste adviezen van de experimenteergemeenten zijn:

- verbeter de uitleg over een te hoog kandidaatnummer
- kijk kritisch naar het op naam versturen van het Overzicht van kandidaten naar de kiezers thuis, om verwarring met de stempas te voorkomen
- besteed richting de volgende verkiezing ook aandacht aan de communicatie met de gemeenteraden zodat zij op de hoogte zijn van het hele proces van het informeren van kiezers tot het tellen van de stemmen
- sluit met de oefenmomenten aan bij bestaande bijeenkomsten of events (bijvoorbeeld taalcafés)
- besteed in de training voor stembureauleden extra aandacht aan de vaardigheden die horen bij het zijn van host en uitleggever

Vanuit de meekijkgemeenten wordt nog aangevuld:

- kijk naar alternatieven voor een fysieke training voor stembureauleden (webinar, inloopspreekuur, alleen een training voor voorzitters, quiz of spel)
- denk na over de bemensing van de locaties: is echt overal een vierde stembureaulid nodig, of doe je dat heel gericht op een deel van de locaties, waarbij je duidelijk communiceert 'op deze locaties is extra uitleg aanwezig'? en denk daarbij na over een wijkgerichte aanpak om mensen op die locaties te krijgen
- onderzoek of samenwerking met initiatieven als Direct Duidelijk mogelijk is, met name om de groep laaggeletterden te bereiken
- maak als gemeenten van elkaars netwerken gebruik om specifieke groepen te bereiken
- maak een overzicht of checklist 'waar op te letten' die gebruikt kan worden bij het maken van afspraken met leveranciers van drukwerk
- start tijdig met het aanschrijven van plaatselijke partijen voor het laten registreren van partijlogo's

10 Slotconclusie

Alle experimenteergemeenten geven aan niet meer terug te willen naar het huidige stembiljet. “Het was een heel erg positieve ervaring. Voor ons, de stembureauleden, de tellers en de kiezers.” “Dit is zo goed bevallen bij stembureauleden dat je het niet kunt uitleggen dat je teruggaat.”

De medewerkers van de meekijkgemeenten zien zeker een aantal uitdagingen, maar ook zij geven allemaal desgevraagd aan dat als het aan hen zou liggen ze bij een volgend experiment ook het liefst met het nieuwe stembiljet willen stemmen.

